

Figur 1. Margrete Valdemarsdatters sarkofag står i Roskilde Domkirke. Innskriften på sarkofagen lyder: «I Herrens år 1412 på de hellige apostlers Simons og Judas' dag døde den højest navnkundige fyrstinde og frue, fru Margrete, fordem rigerne Danmarks, Sveriges og Norges dronning, og det følgende år den 4. juli blev hun begravet her. Da hele efterverdenen ikke evner at hædre hendes minde efter fortjeneste, er dette monument rejst til hendes minde på bekostning af den høje fyrste, den nu regerende konge Erik, år 1423.»

Dronning Margretes instruks

Frode Iversen

KULTURHISTORISK MUSEUM

UNIVERSITETET I OSLO

Dronning Margrete Valdemarsdatter (1353–1412) er Skandinavias middelalderdronning *par excellence*.⁷⁹ Mange tidligere og senere dronninger har hatt stor innflytelse i politikken. Ingen har likevel utøvd samme grad av direkte kongelig makt som henne. Formelt var hun dronning både i Norge og Sverige, og dessuten riksstyrer i Danmark. Da riksrådet i Norge i 1388 utnevnte henne til «Rikets mektigste Frue og rette husbonde» var det kanskje ikke en overdrivelse. I Norge ble hun nemlig valgt som regent på livstid, til forskjell fra i Danmark og Sverige der hun skulle styre til lovlig valgte konger tok over (Bjørkvik 2009). Hun definerte og utviklet en ny rolle som «unionsdronning», og det krevde inngående geografisk og kulturell kunnskap om rikene hun styrte.

I dette kapittelet skal vi undersøke hva Margrete visste om Norge. Hun var født i Danmark, og bodde lenge i Sverige, før hun ble gift med en norsk konge. I det følgende skal vi samle flere kilder som kan gi oss innsikt i Margretes forhold til Norge, og vurdere hva de samlet sett forteller om hennes kjennskap til landet. Etter å ha tilbrakt sine første leveår i Danmark ble Margrete, to år gammel, sendt til

oppfostring i Sverige, hos fru Märta Ulfsdotter, datteren til den hellige Birgitta. Til Norge kom hun trolig 15 år gammel, i 1368, som norsk dronning gift med kong Håkon 6. Om hennes tidlige år i Norge har vi mindre kunnskap. Kildene flyter rikere fra hennes tid som unionsdronning, fra 1380 da den dansk-norske unionen ble innledet, og senere i 1397 da unionen ble utvidet med Sverige i det som siden har blitt kalt Kalmarunionen (Dørum 1995). Som unionsdronning besøkte hun ganske få steder i Norge i motsetning til i Danmark og Sverige, der hun reiste mye mellom flere ulike plasser (Lerdam 2001 s. 273–290).

En kilde fra 1405 viser likevel at Margrete hadde stor kunnskap om Norge. Det fremgår i hennes hemmelige instruks til den påtroppende unionskongen Erik på hans hyllingsferd i Norge i 1405 (DN XI, nr. 110). Her får Erik detaljerte råd om mennesker og steder han måtte forholde seg til for å styre landet. Det gir et spennende innblikk i hennes tanker og ideer om det vi med et moderne ord kan kalle ledelsesfilosofi. Stedene og personene som Margrete omtaler i denne instruksjonen er vårt utgangspunkt i det følgende for å undersøke Margretes strategier for å sikre makt og oppslutning i Norge.

På tampen av livet var Margrete rik på erfaringer, i statsmannskunst og politisk strategi. Hennes mål var fra første stund, med historikeren Halvard Bjørkviks ord: «å skape en union som ble bundet sammen av en sterk kongemakt» (Bjørkvik 1996 s. 152). Margrete arbeidet med å begrense aristokratets makt og dessuten svekke riksgrensens betydning. Hun forbød rikets stormenn å bygge egne borger, bestemte at byer ikke skulle forskanses, og hadde øye for den fysiske makten. I Norge var kronens handelsinteresser under vedvarende press fra mektige hanseatiske byer i Nordsjøen og Østersjøen. Hun hamlet opp med hanseater som kontrollerte slottene i Skåne og minsket dessuten riksrådenes makt. Hennes geopolitiske tenkning og geografiske kunnskaper er momenter som har vært mindre framme i forskningen.

Det var ikke lite Margrete pendlet mellom de tre nordiske rikene. En pilegrimsferd til Aachen ble det også tid til i 1385. Hun hadde dessuten stor kunnskap om aktuelle pilegrimsmål i sitt eget rike. I 1411, på Marias unnfangelsesdag, ga hun hele 2000 lybske mark til klostrene Esum og Sorø, slik at brødrene der de neste to årene kunne reise til forskjellige hellige steder. Hele 50 pilegrimsmål i riket nevnes, blant annet Magnuskirken på Orknøyene, Olavskirken i Trondheim, sju ulike Mariakirker og fem korskirker i Danmark, Sverige og Norge og dessuten Mikaelberget i Tønsberg og Det hellige kors i Borre nær Tønsberg (RN 9, 750). Dette viser hvilken god og detaljert oversikt hun hadde over riket.

Selv var Margrete innom Norge i ni av de 32 årene hun regjerte (1380–1412) (Lerdam 2001 s. 274–281; Bøgh 2003 s. 320–326). Men besøkene begrenset seg

Figur 2. Den 2. februar 1388 valgte det norske Riksrådet Margrete til Norges «mektige frue og rette husbonde» og til regent på livstid. Valgbrevet er skrevet på pergament med segl og utgjør i dag en del av den norske dokumentarven ved Riksarkivet.

så vidt vi vet til bare to borger og to byer; det samlokaliserte Oslo og Akershus borg, og dessuten Marstrand og Bohus borg i Båhuslen som i middelalderen var norsk, og der Margrete også hadde sitt morgengave-len fra giftermålet med Håkon 6. Da Kalmarunionen var under utforming i 1390-årene oppholdt hun seg stort sett i Danmark og Sverige. Dette tiåret alene besøkte hun hele 45–50 forskjellige borger, byer, klostre og tingsteder i våre naboriker. I Norge var hun bare én gang i denne perioden. Det var i 1392 i Oslo da det norske riksrådet trådte sammen en sjelden gang. Som travelt ambulerende monark fikk Margrete solide kunnskaper om rikene hun regjerte. Gode geopolitiske kunnskaper var viktig for den som skulle styre et heterogent imperium som Kalmarunionen. Reisene og nettverkene hun opparbeidet seg, dannet trolig en nødvendig kunnskapsbase for hennes virke som utøvende unionshersker.

Også tidligere herskere i Skandinavia reiste mye rundt i rikene sine, men der de ofte bare hadde ett rike å pleie, hadde Margrete tre. Hun står på flere måter i en særstilling blant skandinaviske regenter. Ikke bare var hun en *kvinnelig* hersker, men hun styrte også et usedvanlig stort og sammensatt rike, en «konglomeratstat» der enhetene hadde forskjellige lovverk og stenderforsamlinger. Hennes velde kan sammenliknes med den spanske konglomeratstaten på 1400-tallet, og flere tyske stater der giftermålsallianser og dynastier bandt rikene sammen. Et av de fremste eksemplene var Habsburger-dynastiet som fylte rollen som tysk-romerske keisere. Keiser er den høyeste titulatur for en monark som regjerer et imperium bestående av flere riker. Tittelen keiserinne ble ikke brukt om Margrete, men keisertittelen slik den er definert over beskriver langt på vei hennes posisjon i unionen.

I unionens emning utspant det seg en dragkamp mellom kongemakt og aristokrati, der også kirken utgjorde en maktfaktor. Det var spenning mellom en ambisiøs unionsmakt med hovedsete i Danmark og det svenske og det norske aristokratiet som hevdet sine rikers politiske selvstendighet og likestilling med Danmark (Carlsson 1930; Opsahl 2003 s. 138–142). I tillegg utgjorde byene viktige maktfaktorer som Margrete måtte balansere sin politisk-unionelle makt mot. Hennes fysiske tilstedeværelse i potensielt turbulente områder var kanskje både en dyd av nødvendighet og en nøkkel til suksess som leder.

Hvilken kjennskap hadde Margrete til norske forhold og geografi? Hva visste hun egentlig om Norge med tanke på de få stedene vi faktisk har belegg for at hun besøkte? I den unike kilden fra 1405 gir Margrete på bakgrunn av sine erfaringer som regjeringsutøvende monark råd til adoptivsonnen og unionsmonarken, Erik av Pommern (hennes nieses sønn). Kongelig makt og myndighet i Norge skulle konsolideres ved en ny hylling av Erik etter møtet i Kalmar i 1397 der han var blitt

kronet til nordisk unionskonge. Nettopp ved å undersøke stedene i Norge som sto sentralt i legitimeringen av Erik som unionsmonark, skal vi forsøke å danne oss et bilde av Margretes faktiske kunnskap om landet, som synes å ha vært betydelig.

Bakgrunn – Kalmarunionen og den politiske situasjonen omkring 1400

Kalmarunionen (1397–1523) var et stort nordisk prosjekt. Det var den nest største unionen i Europa i samtiden vurdert etter geografisk utstrekning. Størst var det tysk-romerske riket. I tillegg til de tre rikene, omfattet unionen også Finland, Island, Færøyene, Hjalmland (Shetland), Orknøyene og Grønland som alle var del av, eller lå under en av de tre kronene. Det var disse tre rikene med underliggende land som i 1397 dannet det svære unionsmonarkiet Margrete skulle styre. Det var innbygde spenninger i unionen helt fra starten, mellom et ambisiøst unionsmonarki som ønsket en så sterk sentralmakt som mulig og riksbærende eliter i de tre rikene som vaktet sin politisk ledende posisjon i de respektive rikene.

Sverige opphevet kongefellesskapet i 1523. Unionstanken var i realiteten lagt død etter det svenske opprøret mot Christian 2 og valget av Gustav Vasa som konge i Sverige i 1523. Drøyt tiåret senere ble kongedømmet Norge politisk underlagt Danmark ved at den nye kongen, Kristian 3., i sin håndfestning avga løfter for sin regjeringstid om at Norge skal være underordnet den danske krone om han fikk kontroll over landet. Dette ble imidlertid aldri fullt ut realisert. Norge fortsatte å bli kalt et eget kongerike, men mistet sine egne rikspolitiske organer, som riksrådet. Det betød at Norge fram til 1814 var direkte underlagt kongen i København. Dikterhøvdingen Henrik Wergeland uttrykte tidsånden blant norske intellektuelle da han i en tale i 1834 hevdet at denne tidsepoken ikke var norsk historie verdig. Det var Henrik Ibsen som introduserte det kjente begrepet «400-årsnatten» om den 434 år lange unionen med Danmark da han i skuespillet Peer Gynt (1867) ironiserte over fremstillingen av perioden som mørk og dystert.

Forskningen på Kalmarunionen tok en mer nasjonal retning fra midten av 1800-tallet (Haug 1995; 1996; 2000; Moseng et al. 2007 s. 319–321). Danske historikere anså Margrete som bærer av danske interesser der hun videreførte farens, kong Valdemar, politikk. Han hadde gjenreist kongemakten og samlet Danmark under seg, og hun ekspanderte hans kongstanke til å omfatte hele Norden. Tilsvarende mente svenske historikere at Margrete tok opp arven etter det svenske folkungadynastiet. Hun var tross alt gift med Håkon 6., sønnesønnen av hertug

Erik Magnusson som hadde hatt et klart nordisk siktemål for sin politikk. Tidens historiesyn var dessuten preget av stor tro på aktørene og deres påvirkning på historien, og i mindre grad var man opptatt av geopolitiske og strukturelle aspekter ved unionen.

I den grad de tidlige norske historikerne fant Kalmarunionen interessant som forskningsfelt, var det gjerne for å forklare det norske nasjonaltraumet Wergeland pekte på i 1834 og som Ibsen siden ironiserte over; Danmarks dominans og Norges svake stilling i unionen. Den norske historikeren Absalon Taranger (1915 s. 145) beskrev det norske hoffet omkring 1370 som «bedrøvelig» og preget av «smaat stel». Han baserte sitt syn på Margretes kjente klagebrev til Håkon høsten 1370 da hun befant seg på Akershus festning, gravid og uten mannen, og der hun angivelig led «stora nøødh vm mat og dryk» sammen med sine tjenere (DN I nr. 4; Opsahl 2017). En forklaring på Norges svake stilling fant man dermed i et fattig norsk hoff som ikke engang kunne fø sin egen dronning.

Den danske historikeren Kristian Erslev omtalte i sitt innflytelsesrike arbeid fra 1882, *Dronning Margrete og Kalmarunionens Grundleggelse*, Margrete som «Norges pengfattige og magtløse dronning» (Erslev 1882 s. 411). Personene drev historien for Erslev og han var rik på karakteristikk av dem; Margrete hadde alt tidlig stor innflytelse over Håkon som var «god og elskverdig», men med en lite «fremragende Karakter» (Erslev 1882 s. 49–50). Fra første stund gikk hun inn for dansk overherredømme, først over Norge og siden over unionen. Historikeren Eldbjørg Haug (2000) har siden vektlagt hvordan selve arveforhold til tronen i Norge fikk særlig betydning for Margretes posisjon i unionen. Margrete var likevel uten særskilte nasjonale målsettinger, og hadde først og fremst et nordisk og dynastisk utsyn i sin politikk (Hørby 1979; 1983; Christensen 1980; Larsson 1997).

Historikeren Erik Opsahl har nyansert bildet av et fattig norsk hoff, og kritiserer det tradisjonelle synet om et forvaltningsmessig sammenbrudd i senmiddelalderen, der en suveren sterk dronning vant fram på bekostning av en tilsvarende initiativløs, svak konge. Han mener dette føyer seg inn i en teleologisk forklaringsmodell der selvstendighetstapet i 1536/37 oppfattes som forutbestemt prosess der bare utvalgte årsaker vektlegges. Han viser at Margretes klagebrev fra 1370 nærmest beskriver en normaltilstand ved mange europeiske hoff i middelalderen (Opsahl 2017): Likviditeten var dårlig og forsyninger til hoff og borger ofte mangelfulle. Det var altså ikke noe særnorsk ved dette som kunne ha forklaringskraft på det politiske området. Opsahl fremholder snarere at den nye unionen skapte andre og nye rammer for samhandling og dynamikk mellom kongerikene, noe som manglet i tiden før 1397. Nye betingelser ga historien en uforutsigbar retning.

På 1960-tallet ble ideologiske og styringsrettslige forhold trukket fram i diskusjonen omkring Kalmarunionen. Den svenske historikeren Erik Lönnroth (1968) argumenterte for at ulike statsrettslige prinsipper sto på spill da Kalmarunionen ble dannet. På den ene siden ble kongen ansett som representant for guddommelig overherredømme, da kongelig makt og myndighet utgikk fra Gud. Mennesker hadde ikke rett til å dømme over Gud, og kongen kunne ikke være underlagt verdslig lovgivning. Dette prinsippet kalte Lönnroth for *Regimen regale*. Det andre prinsippet, *Regimen politicum*, gikk ut på at ingen stod over loven – heller ikke kongen. Staten var bundet av egne lover, slik mange moderne stater er.

Lönnroth fant argumenter for dette i to sentrale brev som var skrevet da unionen ble til – det såkalte «unionsbrevet» og dessuten kroningsbrevet, skrevet samme dag eller en uke senere. Ved å ta i bruk de aksentuerte termene, *Regimen regale* og *Regimen politicum*, kom Lönnroth til å vektlegge interessekonflikten mellom dronning Margrete og riksrådet. Historikeren Halvard Bjørkvik har på sin side fremholdt at relasjonene mellom Margrete og toneangivende stormenn i Norge i stor grad var preget av gjensidig respekt og harmoni (Bjørkvik 2009).

For å forklare unionens oppkomst har forskere vektlagt ulike sosiale og økonomiske årsaker (Moseng et al. 2007 s. 320). Det er anslått at mellom 1/3 og 2/3 av befolkningen i Norge døde av pest i senmiddelalderen (Benedictow 1992 s. 73). Og selv om tallene er omdiskutert og høyere enn for Danmark og Sverige, er det liten tvil om at mange døde i de tre rikene. Eliten og store landeiere klarte ikke å bemanne eiendommene sine. Inntektene sviktet og utgiftene til arbeidskraft økte. Dette gjaldt i store deler av Europa. I England forsøkte eliten å holde lønninger og priser nede gjennom «The Ordinance of Labores» fra 1349 (Cartwright 1991). Også i Skandinavia fikk krisen store konsekvenser. Viktigst var det at befolkningen ble redusert som følge av pesten, og at mange gårder ble stående tomme eller sterkt reduserte. Dette rammet økonomien på en rekke plan. Mange forlot dårlige gårder til fordel for større gårder med bedre jord, og økte slik sin sosiale status. «Middelklassen» av bønder ble relativt sett større og mer innflytelsesrik som følge av pesten.

Med en voksende middelklasse, en svekket elite og sviktende statsinntekter i alle tre kongedømmer, søkte elitene sammen over landegrensene. Det åpnet muligheter for Margrete som en samlende kraft på tvers av tidligere politiske enheter. Jeg mener unionen likevel ikke skal sees som en uønsket, tvungen respons på krisetid. Det blir et for enkelt perspektiv. Den representerte også en naturlig kulminasjon av en lang utvikling der politiske enheter i Skandinavia stadig var blitt større. Flere titalls småkongedømmer i Skandinavia i vikingtid var blitt

til tre riker i høymiddelalderen. De hadde hatt felles konger flere ganger, særlig Danmark og Norge. I senmiddelalderen gikk utviklingen mot en samlet nordisk union, og Margrete ble en viktig aktør i denne utviklingen.

Margretes vei til makt

Da kong Håkon døde i 1380, sto Margrete tilbake som enke og mor til tronfølgeren, den 10 år gamle Olav. Han rakk bare å være myndig monark i 2 år, fra fylte 15 i 1385 til sin død i 1387. I årene fra han var 10 til han ble 15 ble riket ledet av et formynderstyre med Ogmund Finnsson som drottsete (Bjørkvik 2009). De ledende mennene i dette styret i Norge var nære allierte av Margrete. Den norske historikeren Halvard Bjørkvik (2009) har pekt på at Margrete så godt som alltid gjorde ting etter «boka» og fulgte formelle spilleregler hva angikk Norge. Det finnes bare ett eksempel på at Margrete tok beslutninger på vegne av sønnen. Det skjedde da hun stadfestet privilegiene til Mariakirken i Oslo 11. januar 1381, som Olav bekreftet ett år senere (Bjørkvik 2009).

Da Margretes sønn, Olav 4. Håkonsson, døde i 1387 uten livsarvinger, oppsto en delikat situasjon i Norge. Det viste seg at også den svenske kong Albrekt (av Mecklenburg) kunne reise krav på den norske tronen (Moseng et al. 2007 s. 326). Hans far, den durkdrevne fyrst Albrekt (1317–79) av Mecklenburg, hadde arbeidet for å styrke innflytelsen til sitt nordtyske hus i Skandinavia. Han hadde blant annet lyktes med å få sin sønn Albrekt på den svenske tronen i 1364. Det norske riksrådet fryktet kanskje økt tysk innflytelse. I 1388 valgte de Margrete til regent på livstid. Det ble fastslått at kongearven skulle regnes fra henne, og ikke fra Albrekt, og Mecklenburgs krav på tronen ble avvist. De hadde ført krig mot Norge og dermed forspilt sin rett til kongedømmet. Rådet anerkjente sønnen til Margretes niese, Maria, som nærmeste tronarving, altså Erik som Margrete var grandtante til. Året etter, i 1389, nedkjempet Margrete kong Albrekt i Sverige. Han måtte han tilbringe de neste seks årene i fangenskap, etter det ble han ikke lenger ansett å være en trussel for henne. I 1395 vendte Albrekt hjem til Mecklenburg der han alt tidligere var blitt hertug (Moseng 2007 et al. s. 323).

Erik het sannsynligvis Bogislav, men skiftet nå navn til Erik som var et mer passende nordisk navn. Alle de tre nordiske rikene hadde tidligere hatt konger som het Erik, og dessuten var St. Erik nasjonalhelgen i Sverige. Førsteleddet i Erik, norrønt *ei*, betyr «alltid» eller «alene», mens rik, norrønt *rikr*, henger sammen med «hersker». Navnet kunne være passende for en unionskonge. Det

var et nordisk navn som alle rikene kunne knytte seg til, og kanskje var det et ekstra poeng å bruke navnet til den svenske nasjonalhelgenen St. Erik, ettersom Sverige var det riket som sist hadde kommet under Margretes styre.

Erik var 15 år gammel da han ble kronet til felles konge i Kalmar i 1397. I år 1400 reiste han på hyllingsferd langs Eriksgatan i Sverige. I 1403 ble han hyllet som myndig konge i Danmark. I 1405 manglet bare hyllingen av ham i Norge før unionen hadde fått en felles myndig konge. På den tiden var Erik omkring 23 år og det hadde altså gått åtte år før han kunne ta fatt på sin reelle kongsgjerning som unionskonge. På hyllingsferden skulle han møte eliten i Norge. Hvordan bete seg i en sådan stund? Ett feilskjær kunne få uante følger. Dronningen ga ham derfor formaninger og gode råd på hans reise i skriftlig form. Og han skulle lese disse rådene ofte og grundig.

I den kilden vi her skal se nærmere på, Margretes instruks til Erik fra 1405, fremtrer et bilde av Margretes personlighet, kløkt og visdom. Vi ser en dronning med både oversyn og skarpt blikk for detaljer. En dronning som er klar og tydelig. I instruksjonen hører vi om viktige steder og sysler i riket, og menn i nøkkelposisjoner i riksforvaltningen. De kunne tippe makten hit eller dit. Det var åpenbart viktig at Margrete hadde innsikt og kunnskap i disse forholdene, og kunne gi konkrete og nyttige råd til Erik om fellene han kunne gå i. Gjennom Margretes instruks ser vi makten i middelalderen fra innsiden, og samtidig kongemaktens handlingsrom. Vi får innblikk i dronningens strategi når en ny konge skulle skapes og trygge sin posisjon i hennes regi.

Erik fikk råd av Margrete om å holde seg inne med de norske riksrådsmedlemmene. Visst skulle han be om deres råd, men bare noen rådsmedlemmer om gangen, ikke hele rådet og ikke de samme personene hver gang. Det finnes ikke tilsvarende kilder i Skandinavia som viser hvilke aktører en ny konge måtte ta hensyn til. Blant dem finner vi durkdrevne aristokrater med mangslungne agendaer. Enkelte av disse, mente Margrete, at Erik skulle overlate til henne å hamle opp med. Før vi går nærmere inn på instruksjonen, skal vi undersøke hvilken situasjon Erik var i, nemlig kongehyllingen.

Figur 3. I dronning Margretes instruks fra vinteren 1405 får Erik av Pommern mange gode råd med på hyllingsferden til Norge. Dette bildet viser det originale dokumentet. Margrete var Eriks grandtante. Det var Margretes niese, Maria, som var Eriks egentlige mor. I instruksjonen omtaler Margrete seg likevel som Eriks mor, så deres forhold må ha vært nært. Mot slutten av instruksjonen kan vi lese at han i særlig vanskelige saker skulle rådføre seg med «mor» – og da mente hun seg selv.

Kongehylling

Kongehylling ble i middelalderen kalt *konungstekja* og fant regelmessig sted i Norge fram til 1648. De eldre tradisjonene er nedfelt i sagaer og skaldekvad og inngående drøftet av rettshistorikeren Absalon Taranger (1934). På disse hyllingsmøtene deltok delegater fra forskjellige landsdeler og stender. Poenget var at både eliten og folket skulle gi sin tilslutning til kongen. Kongehyllingsmøtene var viktige begivenheter der betingelser mellom eliten, folket og kongen ble forhandlet. Ifølge Hirdskråen fra 1270-årene varte ritualet over tre dager. Den første dagen forhandlet kongen med hirden, andre dagen foregikk selve kongevalget med pomp og prakt og den tredje dagen ble privilegiene til rikets såkalte håndgangne menn stadfestet og fornyet. I tillegg ser det ut til at kongen også skulle reise rundt i riket og la seg hylle. Tidligere, og kanskje særlig i borgerkrigstiden (ca. 1130–1230), var dette likevel ingen fast tradisjon, og det gjaldt å bli hyllet på så mange ting som mulig. Margrete kjente godt til verdien av at kong Erik skulle vise seg fram for undersåttene i Norge. Han var riktignok tidligere tatt til konge på Øyrating, men nå var det en ny situasjon i og med unionsmøtet i Kalmar i 1397 og dannelsen av trerike-unionen. Desto viktigere ble Margretes råd til Erik om de ulike aktørenes ønsker og motiver.

De fleste nordiske felleskongene etter 1319 ble kronet i de respektive kongedømmene, men det ble også avholdt felleskroninger som trolig var ment å understreke kongefelleskapene. Magnus Eriksson ble for eksempel kronet for Norge og Sverige under ett i Stockholm i 1336, og vår Erik ble kronet til nordisk felleskonge i Kalmar i 1397. Stedet for kroningsseremonien har gitt navnet til unionen. De nye unionskongene måtte gjennom flere hyllinger i de ulike rikene og veien fram som felleskonge i unionstiden kunne være lang og strevsom. Christoffer av Bayern ble for eksempel først hyllet som dansk konge 9. april 1440. I 1441 ble han valgt til svensk konge og i 1442 ble han utropt til norsk konge.

Senere, i 1449/50, ble arveprinsippet erstattet med valg også for Norges del, og Norge kom dermed på linje med Sverige og Danmark som såkalte valgmonarkier der kongelig byrd også var av stor betydning. Det vil si at riksrådet valgte nye konger. Kongehyllingen fikk ny betydning, men bare som akklamasjon og samtykke til riksrådets kongevalg. Fra 1483, om ikke før, markerte kroningen den utvalgte kongens fulle overtagelse av kongemakten ved at det ga kongen full råderett over landets festninger. Men fortsatt i Margretes og Eriks tid var det altså arveprinsippet som gjaldt i Norge.

Erik av Pommern hadde blitt hyllet på tradisjonelt vis på *Graderne* i Nidaros 8. september 1389. Da var han bare sju år. På denne tiden var hyllingsritualet blitt

flyttet fra Øyrating til det nærliggende *Graderne* på domkirkegården i Trondheim. Dette var «kongens stol». Navnet hadde den etter trappetrinn som heter *gradus* på latin (Swensen 1963 s. 502). Som 10-åring, på 1. påskedag 1392, kan Erik ha blitt kronet som norsk arvekonge i domkirken i Oslo av erkebiskop Vinald Henriksson Senere ble han også kronet i Kalmar som felles nordisk konge i 1397 (Opsahl 1995; Moseng et al. 2007 s. 336).

Bak den umyndige kongen var Margrete den reelle herskeren, og denne rollen hadde hun erfaring med. Dronning Margretes råd til Erik ble ikke gitt i forbindelse med selve hyllingen, men i forbindelse med Eriks nye hyllingsreise etter unionsdannelsen i 1405. Kontrakten mellom konge, folk og elite skulle fornyes ved hans hyllingsferd i Norge (Albrechtsen 1997 s. 111–112).

Steder og aktører

Året var 1405. Dronning Margrete kunne ikke vite at pesten sju år senere skulle sende henne til biskopkirken i Roskilde på Sjælland i Danmark hvor hun ble gravlagt i en vakker sarkofag. Hun døde i Flensburg da hun arbeidet med å vinne tilbake Slesvig som var tapt for det danske kongedømmet og kommet under sterk tysk kontroll. Hun var ombord i dronningsskipet, men unngikk likevel ikke pesten som herjet byen, og døde. Dronningen ble brakt til Danmark og bisatt i Sorø klosterkirke. Året etter ble hun overført til sarkofagen Erik hadde latt bygge på hedersplassen foran høyalteret i Roskilde kirke. På lokket hadde han latt avbilde Margrete i helfigur ca. 1,60 høy. Den idealiserte statuen viser henne som ung, liggende med krone på hodet og øynene lukket.

Hun ble født 1353 og var 59 år gammel da hun døde i Flensburg i Slesvig 1412. Hun var datter av Kong Valdemar 4. Atterdag av Danmark (ca. 1320–1375) og dronning Helvig (død ca. 1374). Hennes foreldre giftet henne godt alt i 1363. Hun var barnebrud og bare 10 år gammel da hun ble smidd i hymens lenker med den 13 år eldre kong Håkon 6. Magnusson (1340–1380). Han var tiltrådt som myndig konge over mesteparten av Norge åtte år tidligere, og i Sverige i 1362, i et slags samkongedømme med faren, Magnus Eriksson (Moseng et al. 2007 s. 321–333). Håkon 6. og hans medregent, Magnus, ble imidlertid avsatt som svenske konger alt i 1364. De hadde støtte i Vest-Sverige, og kravet om kongemakt i hele Sverige ble aldri gitt opp.

Margrete var 15 da hun flyttet sammen med Håkon i 1368, og to år senere ble deres sønn, Olav, født i 1370. Margrete bodde på Akershus festning, der hun i det tidligere nevnte brevet klaget over at hun og tjenere led stor nød, og det synes å

Figur 4. Akershus borg på Akerneset ble anlagt rundt år 1300 til forsvar for middelalderbyen Oslo. Borgen ble ombygget mange ganger og forvandlet til et renessanseslott og festning på 1500- og 1600-tallet. Da Margrete oppholdt seg her i 1370, gravid med Olav, hadde borgen betydelige problemer med forsyningene. Dette var ikke uvanlig for borgene i Europa på denne tiden. Hun og tjenerne led angivelig «stora nøddh vm mat og dryk» som hun skrev i et brev til sin ektemann kong Håkon. Inngangen til middelalderborgen gikk gjennom tårnet til høyre i bildet, det såkalte Jomfrutårnet, der mang en konge og dronning har passert.

ha vært knappe tilførsler til slottet. Brevet har vært brukt som «bevis» for den generelle situasjonen i tiårene etter Svartedauden med en statsforvaltning og et distribusjonsapparat som ikke fungerte (Bjørkvik 2009). Nyere forskning av Erik Opsahl (2017) har imidlertid pekt på at situasjonen først og fremst skyldtes at landet hadde vært rammet av et pestangrep samme år, og dessuten at året før trolig var et uår (Dybdahl 2016 s. 53). Festningen må hun ha kjent godt fra denne tiden. Det kommer tydelig frem i instruksene hun ga Erik i 1405. Dette var en av rikets sterkeste borger med stor betydning for kontroll over det folkerike Oslosyssel spesielt og Østlandet generelt.

Da fredstraktaten mellom Norge og Danmark i 1309 ble signert, undertegnet 29 norske riddere og væpnere. I tillegg skulle 270 bekrefte avtalen med egne brev. Dette har vært tolket slik at det var omkring 300 tjenestegjørende adelsmenn på denne tiden, men at dette bare utgjorde en knapp halvpart av dem som faktisk var tjenestedyktige. Antallet «adelsfamilier» i Norge er for første halvdel av 1300-tallet beregnet til ca. 500 (Moseng et al. 2007 s. 91). Dersom hver familie hadde 10 medlemmer, kan dette aristokratiet ha utgjort om lag 5000 personer, dvs. ca. 1 % av befolkningen. Gruppen var neppe større i 1405. Det er et titalls av disse vi møter i dronningens instruks i 1405.

Hvorfor leser vi der at kongen skulle stasjonere fodermarsken, skytterne og drengene sine på bygda når han kom til Akershus festning, men beholde svinene hos seg? Hvorfor skulle han nekte for tingsamling på Hedmark, men ikke i Borgesyssla og på Romerike? Og hvilke gamle brev, regnskaper og registre skjulte seg i kongens *fatabur*, skattkammeret på Akershus festning? La oss vende til hva regesten forteller oss.

Den første utfordringen for Erik var å få ridder, medlem av riksrådet og den mektige høvedsmann på Akershus, Ogmund Berdorsson Bolt til å overgi Akershus festning til kongen. Det var ikke gitt at kongeborgen ble overdratt frivillig, selv om Margrete helst regnet med at det ville gå bra. Kongen skulle dernest inspisere borgen, gamle brev og regnskaper og forsegle fataburet. Her lå viktig informasjon for den som ville styre riket. Erik skulle ta rede på hvor store skatteinntekter som pleide å komme inn til borgen vinterstid i form av kveg, mel og malt. Det var om å gjøre for kongen å få oversikt og inspisere inntekter og annet. Var det kanskje derfor han skulle henlegge krigerne sine på bygda? For ikke å fremstå som provoserende ovenfor Ogmund, og samtidig ha noe i bakhånd i tilfelle overdragelsen ikke gikk så smertefritt som tenkt?

Ogmund var nok en svært mektig mann, og ikke nødvendigvis positiv innstilt til kongen. I alle fall ledet hans nevø, sysselmannen i Borgarsyssel, Amund Sigurdsson (Bolt) en stor oppstand mot nettopp kong Erik noen år senere, i

1436/37 (Njåstad 2009). Da samlet det seg en opprørshær av lavadelmenn og bønder fra Romerike, Borgarsyssel og nordlige Båhuslen. De krevde at fremmede embetsmenn skulle jages ut av landet, og at det norske innenlandske regjeringsapparatet skulle styrkes. Den norske lavadelen opplevde åpenbart at deres posisjoner var truet. Dette visste Margrete og derfor var det om å gjøre for Erik å ikke fremstå som provokativ (Olesen 1980).

Som konge hadde Erik rett til å overta festningene. Margrete ga ham råd om å gjøre det samme med festningen i Tønsberg som i Akershus. Videre skulle Erik skaffe seg oversikt over skatteinntektene (hjelpen) fra kjøpstedene. Vi får også vite hvem som samlet inn skattene og avgiftene – biskoper, riddere, fruer og jomfruer – og Margretes råd var at han skulle tale med dem. Hun hadde åpenbart stor forståelse av det å ha gode relasjoner til dem som satt nær kronens inntekter, og disse personene skulle pleies.

Mange av dronningens instruksjoner eller råd dreide seg om forvaltningen av lenene. Det er vanlig å skille mellom tre lenstyper i senmiddelalderen; *tjenestelen*, *regnskapslen* og *avgiftslen*. Et *tjenestelen* ga innehaveren alle inntektene av lenet, men også utgiftene. Innehaveren hadde militære forpliktelser og var en kongelig tjenestemann. Innehaveren av et *avgiftslen* betalte derimot en årlig sum til kronen. Utover dette beholdt innehaveren lenets inntekter selv. Et *regnskapslen* lå derimot *direkte* under kronen. Det skulle avlegges regnskap for inntekter og utgifter. Overskuddet gikk i kongens kasse (Lie 1907 s. 59). En særskilt type len ble kalt «fataburslen» og lå direkte under kongen eller dronningen som bidrag til deres private økonomi (*bona patrimonalia*). Kongene disponerte disse friere og innsatte ikke sjeldent utlendinger i fataburslenene (Moseng et al. 2007 s. 366).

Erkebiskop Vinald som kan ha kronet Erik i Oslo i 1392, døde i 1402. I instruksjonen fremgår det at han hadde hatt Sparbu-fylket i Trøndelag som len. Han hadde pådratt lenet gjeld på 14–15 lødige mark. Vinald hadde altså brukt mer enn inntektene tillot og skyldte derfor kongen penger. Dronningen tilbød den nye erkebiskopen lenet, mot et lån. Det skulle nedbetales med inntektene fra lenet, som nærmest ble satt under kongelig kontroll og i praksis omgjort til et regnskapslen.

Når det gjaldt Tideke Vistenakers ønsker om len, skulle Erik forhale saken lengst mulig, og deretter fornye lenet der setegården hans, Manvik, lå, på Brunlanes i Vestfold. Margrete hadde en klar idé om hvordan Tideke ville reagere og oppføre seg. Vi vet ikke så mye om Tideke som bare dukker opp i noen få andre kilder (Johnsen 2014 s. 41). Vi kan slå fast at han var ridder. Setegården Manvik var ikke hans, men snarere hans kone Margretas arvegods da den hadde

vært eid av hennes mormors brorsønn. Det var derfor kanskje ekstra viktig for ham å få inntektene av lenet. Historiker Halvdan Koht (1927 s. 403) mente på usikkert grunnlag at Tideke var en adelsmann fra Jemtland. Av grunner vi ikke kjenner, skulle spørsmålet forhales før Erik på planlagt vis skulle imøtekomme Tidekes ønske. Her lå det trolig et element av psykologi bak. Forhandlingen kan ha gitt Tideke en følelse av å sitte på kongens nåde og dermed styrket hans troskap i et lengre perspektiv.

Hvorfor skulle ikke Erik holde ting på Hedmarken? De nye tronfølgebestemmelsene av 1163 og særlig 1260, hadde redusert de regionale tingenes innflytelse i prosessen omkring kongevalg. Taranger (1934) fant at hyllingene opprinnelig foregikk på lagting og fylkesting, men at dette tok slutt med loven i 1260. Kong Håkon Håkonssons bestemmelse fra dette året fastslo at kongevalg skulle skje på Øyrating (RN I, nr. 974; NgL I, 263; II, 309). Kongevalgfunksjonen ble nærmest monopolisert til Trondheim. Fra hundreåret før 1260 kjennes ni forskjellige tingsteder i Norge der konger ble valgt (Helle 1972). Et av de eldre kongevalgtingene var etter alt å dømme Åker i Hedmark.

Det er mulig at hedmarkingene ønsket å holde fast på kongehyllingskikken. I sagaene fremgår det at Harald Hardråde fikk sitt kongsnavn på tinget på Åker. Opplysningene hos Tjodrek Munk bekrefter indirekte at det dreier seg om Åker i Vang (ved Hamar), «ved den store innsjøen» (*ad Stagnum*) (Mjøsa). Fra yngre kilder vet vi sikkert at Åker i Vang var et viktig tingsted. Her vedtok allmuen i Akershus len i 1491 at den bare kunne yte utfare-leidang og ikke annen skatt (gjengjerd) enn den som etter gammel sedvane ble ytt kongen eller dronningen på reise gjennom landet (DN V, nr. 954).

På Åkertinget tilsluttet allmuen seg riksrådets valg av Fredrik som konge i 1523 (DN I, nr. 1064; XII, 305). Det viser at tingstedet på Åker i Vang rangerte høyt og var et gammelt hyllingsting. Men Erik fikk altså råd fra Margrete om bare å holde ting i Borgesysla og på Romerike. Det dreier seg da helst om de viktigste lagtingene Borgarting og Eidsivating som lå der. Kongen skulle ikke holde ting på lavere rangerte tingsteder, selv om de hadde vært viktige ved kongevalg og hylling tidligere. Det var ikke skikk og bruk lenger, og Margrete la stor vekt på å framstå med korrekt opptreden. Hun ga råd om at andre av kongens menn kunne holde ting der, og var bevisst på å balansere opinionens ønsker om å få forhandle direkte med kongen på tinget. Bare noen få utvalgte ting var den æren til del. Senere, i striden mellom den svenske kong Karl 1. Knutsson Bonde og danske Christian 1. om herredømmet over Norge, ser vi at kong Karl faktisk var tilstede og ble hyllet av allmuen på Opplandene og Hedmarken høsten 1449, men da på Hamar og ikke på Åkertinget (NgL 2:2, 22).

Konklusjon

De geografiske og territoriale innsiktene som Margrete hadde er interessante, og kanskje unike. Oslo kjente hun fra ungdomstiden og oppholdet på Akershus slott. Senere lå hennes geografiske base midt i Norden. Hennes morgengave-len fra da hun giftet seg med Håkon, omfattet nemlig ikke bare det norske Båhuslen med det sentrale slottet Båhus, men også det danske landskapet Nord-Halland og dessuten de tilgrensende svenske områdene Dalarna, Värmland, Dalsland, Västergötland og Östergötland. En mer sentral plassering i Skandinavia finnes ikke. Samtidig var hennes *fingerspitzengefühl* for regional og nasjonal tradisjon en forutsetning for å balansere unionens krefter som kunne trekke i ulike retninger. Hun sentraliserte likevel mye til Danmark, og måtte bruke mye tid i Sverige som det mest usikre unionsriket. Likevel var hun mer i Norge enn de seinere unionsmonarkene. Trolig var hennes sentrale base i Skandinavia et resultat av strategisk vurdering, og hva som var best for å få kontroll over deler av alle tre rikene.

Der Erslev nærmest så et planlagt dansk overherredømme-motiv som unionens egentlige bakgrunn, diskuterte Lönnroth statsrettslige styringsprinsipper og hvorvidt kongemakten utgikk fra Gud eller politikken – *Regimen regale* og *Regimen politicum*. I instruksen er det kanskje lettere å få øye på en viljesterk, smidig, målbevisst og pragmatisk riksstyrer opptatt av rikets økonomistyring. Hennes konkrete geografiske kunnskap og personlige kjennskap til makteliten er imponerende, og rådene om å pleie folkene rundt seg likeså. Straks kongen var kommet over grensen skulle nordmennene trakteres med tysk øl og mjød. Det var tydeligvis populært.

Vi ser en konge som trenes i å utøve kontrollfunksjoner ovenfor eliten. I sine råd var Margrete nøyaktig og opptatt av detaljer som potensielt kunne få stor betydning. Hun var profesjonell og formet rollen selv, med forsiktighet og diplomatiske evner.

Hun fremsto selv som rettskaffen og kunne be om unnskyldning når feil var blitt gjort. Erik ble advart mot fellene en uerfaren konge kunne falle i. Mange av prinsippene hun styrte etter, fremgår i den instruksen hun skrev. Erik skulle trå varsomt, alltid ha et klart mål for sine handlinger, og for all del ikke la seg provosere. Slik manøvrerte Margrete selv i både innen- og utenrikspolitikk. Samtidig skulle kongen kontrollere borgene og inntektene, fornye og forhale elitens privilegier, og også sette lenene under administrasjon dersom det trengtes. Hun forsto at makten hadde en real-geografisk dimensjon.

Regesten avslutter med: «Han skal lese disse artiklene ofte og grundig slik at han fullt ut begriper dem og med Guds hjelp forstår både å svare og handle.» Med

det ga Margrete Erik rådene som kunne ha ledet ham til suksess. Men hvorvidt Erik valgte å følge grandtantens anbefalinger er en annen historie.

Instruks fra dronning Margrete til kong Erik på hans hyllingsferd til Norge 21. januar til 15. februar i 1405

Gjengivelsen vi har valgt å trykke her er et sammendrag av en originalkilde som er omlag dobbel så lang. Originalkilden består av 53 avsnitt der alle ikke er like enkle å lese fordi deler av teksten mangler. I dette sammendraget får vi likevel et klart inntrykk av dronning Margretes råd og meninger, hennes sterke vilje og gode kjennskap til Norge. Vi har bearbeidet sammendraget som er publisert i *Regesta Norvegica* bind 9 dokument nummer 16. Vår versjon ligger nært opptil dette arbeidet.

De som ønsker å lese originalteksten i sin helhet henvises til *Diplomatarium Norvegicum* bind 11 dokument nummer 110. Det finnes også en oversettelse til moderne dansk i *Diplomatarium Danicum*. Oversettelsen er tilgjengelig her: <http://diplomatarium.dk/dokument/14050121002>

Kongen skal holde orden og fred i sin gård, straffe alle som lager bråk der eller annensteds og ikke holde med dem, men med sin ombudsmann. Hun (Margrete) har overlatt sin fatebursvein Jakob to stykker gullvirket silke; det ene skal Hallvardskirken i Oslo ha, det andre Mariakirken i Oslo.

Når han er kommet til Värmland, skal han sørge for å være i Vinger andre søndag etter kyndelsmesse (15 februar 1405) der han skal møte nordmennene. Han skal straks traktere dem med tysk øl og mjød som Stefan skipper har ført fra Edsholm, slik at han kan gjøre det behagelig for dem.

Så snart han kommer inn i Norge, skal han befale en mann ved navn Herlaug Pettersson (fogd i Skiensysla) og Jöns Eriksson (fogd i Dalarna) å ri sammen med ham, blant annet fordi Herlaug kjenner bøndene.

Der han rir fram, skal han la allmuen hylle seg og sverge at de vil holde ham for sin rette konge av Guds nåde, og at de vil oppfylle sine forpliktelser overfor ham. Til gjengjeld skal han love å holde dem ved fred, lov og rett.

De gode menn som følger ham, hans tjenere i Värmland og nordmennene, må han forlegge til samme by som han selv ligger i. Men fodermarsken og drengene forlegges på landet til han kommer til Akershus festning; da må han også sende fodermarsken, skytterne og drengene på bygda og beholde knapene (sveinene) hos seg.

Taler nordmennene om at han skal bli på bygda, for eksempel på Hedmarken, eller dra annensteds for å holde ting, skal han unnbe seg. I Borgesysla eller på Rome-rike kan han imidlertid være med på ting, men siden befale andre å holde ting andre steder.

Ved ankomsten til Akershus skal herr Ogmund Berdorsson Bolt overta borgen for tre-fire dager, for så å overlevere den til kongen. Skjer ikke dette, skal kongen kreve den i Guds navn og ta den vennlig fra ham og gi den til herr Eindride Erlendsson, sin kjøgemester, for så lang tid kongen ønsker.

I fateburet på Akershus ligger kongens gamle brev, regnskaper og registre over kongens jorder, og andre ting. Så snart han har mottatt borgen av herr Ogmund, skal Eindride, i gode menns nærvær, kreve fateburet av ham og forsegle det med sitt eget og to gode menns segl, til han får tid til å se hva det inneholder, og så gi herr Ogmund beseget kvitteringsbrev.

Han skal gå i gjestebud om han blir invitert og aldri vrake en gave – stor eller liten – da dette kan bli tatt fornærmelig opp.

Han skal skaffe seg oversikt over lagrene av mel, malt, matvarer og annet på Akershus og spørre herr Ogmund om hvor mye kveg, mel og malt som pleier å komme inn om vinteren, og om gjengjerden han har oppebåret. Alt dette skal overleveres til herr Eindride, som skal bokføre og ta vare på det til kongen returnerer fra Tønsberg. Det samme skal han gjøre med gjengjerden fra herr Alv Haraldsson og andre det er sendt gjengjerdsbrev til, og dessuten med det som kommer inn fra byen.

Magnus Håkonsson og andre nordmenn som kommer til ham, skal han la bli på Akershus når han drar til Tønsberg, med unntak av fodermarsk Herlaug, som skal holde seg nær hestene, og herr Eindride, som skal være med kongen.

Han skal sørge for å få inn hjelpen fra kjøpstedene, og at den blir gitt i smør, huder og rede penger, men i Bergen bispedømme i får og andre matvarer. Han skal tale med dem som står for oppebørselen av denne hjelpen og med dem som skal motta henne i Bergen (trolig kong Eriks søster Katarina, som skal reise til Bergen og derfra til England som prins Henrys brud) – det være seg biskoper, riddere, fruer eller jomfruer.

Hennes datter (Katarina) skal bli værende på Akershus da det ikke sømmer seg at han drar henne med seg landet rundt, og han skal sørge for at det er tilstrekkelige forsyninger fra byen og gjengjerden til hennes underhold mens han er i Tønsberg og til seg selv når han returnerer.

Han skal skynde seg til Tønsberg. Herr Jon Reidarsson Darre og herr Eindride har lovet å sørge for et skip til ferden, biskop Peder Jensen Lodehatt for et annet, og de som skal reise, skal ta det skipet som kommer først. Er skipene forsinket, skal han ta det første og beste som kommer under land.

Dersom nordmennene vil ha tilbake riksseglet, som prosten i Mariakirken i Oslo hadde, og dette skjer før den som kongen vil ha til kansler er kommet, da skal han si til dem at han først vil tale med riksrådet om hvem han vil ha til kansler, før han bringer seglet tilbake. Men er den han vil ha til kansler kommet, da må han si til dem at det er denne han vil ha, og ingen annen. Han skal ingen annen ta til kansler, og ingen annen skal ha seglet, enn den han vil ha, og som han har skrevet til og bedt om å komme. Sier noen til ham at én mann ikke kan være både fogd og kansler, skal han svare at dette må vedkommende selv avgjøre, og at han ikke får noen bedre.

Han skal ikke la noen ha makt til å sette kansleren ned eller opp eller ta de len fra ham som han nå har, unntatt Gud, han selv eller dronning Margrete, da det finnes dem som misliker ham fordi han er utenlandsk mann og står fast på kronens rettigheter.

Skomakergårdene i Tønsberg og Oslo skal hver gi 100 par støvler og 200 par sko, som han skal fordele på sine folk i fasten, sine pilter, stallkarer og ellers hvem han vil.

Han skal ikke føre regnskap av eller gi kvitteringsbrev til ridderne Jon Darre, Otte Rømer eller Jakob Fastulvsson eller andre som har innehatt len og er regnskap-spliktige, men vise dem til henne, som har hans beseglede brev på at hun alene skal motta regnskap og kvittere dem som hittil har hatt len.

Dersom herr Jakob ber ham om ny syssel, skal kongen svare at han først må gjøre rede for de syslene han før har hatt, blant dem den herr Eindride nå har fått brev på.

Dersom noen klerk eller lagmann ber om privilegier, friheter, immunitetsprivilegiebrev, vernebrev, brev om skip til Island, skipreider, sysler eller forlening av gods, skal han høre på dem og svare slik [svaret mangler på grunn av lakune], men han skal utsette avgjørelsen, skyte den på henne og si at han venter henne til seg hver dag, og at han vil gjøre som hun råder ham da hun vet mer om disse tingene enn han. Han skal vokte seg vel for hvem han gir brev beseget med det seglet han daglig har hos seg (sekretet).

Ber noen ham om dagsbrev (tidsbestemt leidebrev) eller landsvistbrev eller slike brev man gir under det segl som pleier å være i riket, men at de nå vil ha slike brev under det seglet han daglig har hos seg, skal han avslå dette med den begrunnelse at dette er mot sedvane, og at han ikke vil gi noe brev før den som skal være kansler kommer, og at han da skal gi brev under det domseglet prosten har.

Han skal vokte seg for å gi brev under det seglet han har med seg og heller ikke gi pergamentbrev med hengende segl. Om noen taler om gjengjerdsbrev på papir med hengende segl, skal han ikke la sitt segl henge under slike, men la seglet trykkes på ryggen av brevet.

Dersom Tideke Vistenaker ber ham om len, skal han forhale saken så lenge som mulig, og når dette ikke lenger er mulig, på ny forlene ham med skipreiden der hans

gård Manvik ligger, inntil brevet han har på denne gjenkalles. Ber Tideke ham siden om å få skipreiden for å la sine hester gå der, skal han avvise dette og svare at han bare vil forlene ham med skipreiden mot tjeneste, og bare så lenge han selv tilsier. Andre ordninger bør utsettes til dronningen selv kommer.

Han skal avkreve herr Gaute Eiriksson de 100 nobler han skal betale til påske for Nordmøre. Påstår Gaute at han har betalt oslobispen disse pengene, skal han svare at dronningen har fortalt ham at de gjelder foregående år. Og vil Gaute ha noe av ham, må han gjøre gjengjeld og betale de 100 noblene til påske. Om Skiensysla skal han si til Gaute at han har samtalt med dronningen, og at Gaute framfor noen skal få den på regnskap mot tjeneste og penger. For dette får han vel også 100 nobler av ham, som skal nedbetales gjennom inntektene av sysla. Gaute skal sitte med sysla til brevet på denne tilbakekalles. Biskopen i Bergen (?) skal fremdeles ha sitt len mot å betale for det.

Lenet Sparbufylke, som skylder 14–15 lødige mark og som erkebiskop Vinald Henriksson hadde til lens til sin død, og som han betalte mer for enn han oppebar, har dronningen pålagt Hallvard Hallvardsson Næpa å tilbakekalle. Kongen skal nå tilby den nye erkebiskopen lenet på regnskap mot et pengelån som skal nedbetales av lensinntektene.

Han skal ikke gi bort noe av ekstraskatten som kreves inn i hele riket. Skatten skal oppebæres under full regnskapsplikt av dem han setter til dette, slik at den kan brukes til sitt formål (trolig utgifter i forbindelse med kongens og hans søster Katarinas giftermål). Dem han setter til det skal forvalte pengene sammen med riksrådet, og skulle det mangle noe, vil skylden falle på ham. Han skal vise tilbakeholdenhet når det gjelder tildeling av skipreider og len.

Da biskopen av Bergen (Jakob Knutsson) senest forlot dronningen, fikk han ordre om å tilbakekalle alle vernebrev, privilegiebrev og brev gitt om rett til seilas på Island, noe han har utført. Den som vil ha slike brev, skal få dem på nytt av kongen eller av henne. Hvis noen kommer til ham i Norge med gamle brev som kong Magnus Eriksson, kong Håkon VI Magnusson, Margrete selv, eller andre har gitt på gods, len, friheter, skip eller lignende, og ber ham om stadfestingsbrev på dette, skal han, inntil hun selv kommer, svare at han ikke vet hvem som har gitt dem dette.

Best ville det være om han kunne ordne det slik at herr Jon Darre fikk beholde Tønsbergsysla til han har fått avsted dem som skal fare til England. Kan ikke dette skje, skal han overlate den til herr Eindride så lenge, til hun skriver til ham hvem som skal ha den. Herr Jon Darre skal ha brev på Listasysla. Han skal sørge for at herr Jon Darre gjør regnskap for gjengjerd den han nå har oppebåret, og for utfareleidangen for året og fjoråret.

Av nærværende riksråder skal han stundom innkalle noen, stundom andre, og behage dem som best han kan. Får han greie på noe han finner bemerkelsesverdig, skal han spørre dem til råds om dette og om hva av dette som er virkelig, og om han skal være med på noen dom eller si noe, og han skal ordne det slik at det er fromt, rimelig og etter loven.

Han skal overbringe dronningens unnskyldning til herr Ogmund Bolt for hans datter og fortelle hvorledes herr Gæstes og hennes venner opplyste ham om dette før han visste noe fra herr Ogmunds datter og før dronningen kom til sønnen sin på Ekholm og siden, før hun kom til ham på Hassellösa, og hva hun svarte herr Eindride da hun kom dit og hvordan hun ga ham valget selv, og hva herr Eindride svarte der til, det har han sagt han vil fortelle herr Ogmund sannheten om i kongens nærvær. Kongen skal gi ham dronningens unnskyldning og si hvilken skyld hun har i dette.

Dersom noen ber ham om domsbrev på gamle dommer, skal han svare at han ikke kjenner disse dommene og forhale så lenge han kan, og deretter si at først når hans mor kommer og han kan rådføre seg med henne, vil han gjøre noe med dette.

Kommer noen til ham med malm og ber om å få bygsle for drift, skal han ikke love eller gi dem brev på dette, da de i tilfelle ville dra dette fra kronen og under seg selv.

Han skal ikke utstede nye brev på slott i Norge og derved erkjenne at han har fått dem tilbake av noen. Ber herr Ogmund og herr Jon Darre ham om brevene på slottene, som de har gitt dronningen, skal han si at hun har brevene og at hun skal gi dem brevene.

Han skal lese disse artiklene ofte og grundig slik at han fullt ut begriper dem og med Guds hjelp forstår både å svare og handle.

Litteratur

- Albrechtsen, E. (1997). *Fællesskabet bliver til 1380–1536*, bd. 1 i *Danmark-Norge 1380–1814*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Bjørkvik, H. (1996). *Folketap og sammenbrudd 1350–1520*, bd. 4 i *Aschehoug Norgeshistorie*. Oslo, Aschehoug.
- Bjørkvik, H. (2009, 13. februar). Margrete Valdemarsdatter. I: *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 28. april 2016 fra https://nbl.snl.no/Margrete_Valdemarsdatter.
- Bøgh, A. (2003). *Sejren i kvindens hånd. Kampen om magten i Norden ca. 1365–89*, Århus.
- Carlsson, G. (1930). Kalmarunionen. Till frågan om rättsgiltigheten av 1397 års unionsavtal. I: *Svensk Historisk Tidsskrift* 50.
- Cartwright, F. F. (1991). *Disease and History*. New York, Barnes og Noble.
- Christensen, A. E. (1980). *Kalmarunionen og nordisk politik 1319–1439*. København, Gyldendal.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*. (utg. Lange, C. C. A., Unger, C. R. et al.) 1847–1990. Christiania / Oslo.
- Dybdahl, A. (2016). *Klima, uår og kriser i Norge gjennom de siste 1000 år*. Oslo, Cappelen Damm akademisk.
- Dørum, K. (1995). Ble Erik av Pommern kronet i Norge før Kalmarmøtet? I: *Historisk Tidsskrift* 74/4.
- Erslev K. (1882). *Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grunnleggelse*. København, Jacob Erslev.
- Haug, E. (1995). Erik av Pommerns norske kroning. I: *Historisk Tidsskrift* 74/1;4.
- Haug, E. (1996). *Provincia Nidrosiensis i dronning Margretes unions- og maktpolitikk*. Doktoravhandling, Norges tekniske og naturvitenskapelige universitet.
- Haug, E. (2000). *Margrete. Den siste dronning i Sverreætten*. Oslo, Cappelen Damm.
- Helle, K. (1972). *Konge og Gode menn i norsk riksstyning ca. 1150–1310*. Bergen – Oslo – Tromsø, Universitetsforlaget.
- Hørby, K. (1979). *Danmarks historie. Tiden 1340–1648*, bd. 2, første halvbind. København, Gyldendal.
- Hørby, K. (1983). Kalmarunionens statsret. I: *Profiler i Nordisk Senmiddelalder og Renaissance. Festskrift til Poul Enemark, Arusia – Historiske Skrifter II*. Viborg.
- Johnsen, A. M. M. (2014). *Bjarkøy-attas etterkommere: ca. 1250–1605. Arv, eiendomsoverføring og ekteskap*. Masteravhandling. Universitetet i Tromsø.
- Koht, H. (1927). Var herr Tidike «Wüstenacker» tysker? I: *Historisk tidsskrift* 28.
- Larsson, L.-O. (1997). *Kalmar-unionens tid. Från drottning Margareta til Kristian II*. Stockholm, Prisma.
- Lerdam, H. (2001). *Kongen og tinget: det senmiddelalderlige retsvesen 1340–1448*. København, Museum Tusulanums Forlag.
- Lie, M. H. (1907). *Lensprincipet i Norden: udgivet med understøttelse af det finneske legat*. København, og den Stangske stiftelse, Kristiania.
- Lönnroth, E. ([1934] 1968). *Sverige och Kalmarunionen 1397–1457*. Doktoravhandling. Göteborgs universitet.
- Moseng O. G. et al. (2007). Moseng, O.G., Opsahl, E., Pettersen, G., Sandmo, E. (red.) *Norsk historie 750-1537*, 2. utgave. Oslo, Universitetsforlaget.
- NgL = *Norges gamle Love indtil 1387*. 1. rekke, 1–5. (1846–1895). (utg. Storm, G. og Hertzberg, E.) Christiania.
- NgL = *Norges gamle Love 1388–1604*. 2. rekke, bd. 2. (1934). (utg. Johnsen, O. A., Kolsrud, O., Taranger, A.). Oslo.
- Njåstad, M. (2009, 13. februar). Amund Sigurdsson Bolt. I: *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 1. november 2016 fra https://nbl.snl.no/Amund_Sigurdsson_Bolt.
- Olesen, J. E. (1980). *Rigsråd – Kongemagt – Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434–1449*. Doktoravhandling. Århus.
- Opsahl, E. (1995). Erik av Pommerns kroning og Norges rolle i dannelsen av Kalmarunionen. I: *Historisk Tidsskrift* 74/4.
- Opsahl, E. (2003). Del 1. 900–1537. I: Opsahl, E. og Sogner, S. *Norsk innvandringshistorie 1*. I kongenes tid 900–1814. Oslo, Pax forlag.
- Opsahl, E. (2017, under trykking). Margrete – «Norges pengefattige og magtløse Dronning»? I: Arnórsdóttir, A.S., Poulsen, B., Netterstrøm, J. B. og Andersen, K.H. (red.) *Dronningemagt i middelalderen. Festskrift til Anders Bøgh*. Aarhus, Aarhus universitetsforlag.
- RN = *Regesta Norvegica* 1–11, (1989–). Oslo.
- Swensen, W. (1963). Graderne. I: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, IX 502.
- Taranger, A. (1915). *Norges historie, tredje binds første del, Tidsrummet 1319–1442*. Kristiania.
- Taranger, A. (1934). Om kongevalg i Norge i sagatiden. I: *Historisk Tidsskrift* 30.

Noter

- 1 Hon fagnaði forkunnar vel Magnúsi, stjúpssyni sínum, ok lét þegar stefna fjölmennt þing, þar sem kallat er á Hǫngrum. En á því þingi talaði Ástríðr ok sagði svá: «Hér er nú kominn með oss sonr ins helga Óláfs konungs, er Magnús heitir, ætlar nú ferð sína til Nóregs at soekja fǫðurarf sinn. Er mér skylda mikil at styrkja hann til þessarar ferðar, því at hann er stjúpssnir minn, svá sem þat er ǫllum kunnigt, bæði Svíum ok Norðmǫnnum. Skal ek hér engan hlut til spara, þann er ek hefi fǫng á, at hans styrkr mætti mestr verða, bæði fjölmenni þat, er ek á forráð á, ok svá fé. Svá þeir allir, er til þessar ferðar ráðask með honum, skulu eiga heimla mína vináttu fullkomna. Ek vil því ok lýsa, at ek skal ráðask til ferðarinnar með honum. Mun þat þá ǫllum auðsýnt, at ek spari eigi aðra hluti til liðsemðar við hann, þá er ek má honum veita.» (*Snorri Sturluson Heimskringla III* 1951 s. 4–5)
- 2 Því at ond skal vera drotning oc ftyra holde. En holdet ambott ok lyða drotningo sinni. þat er scynsam-legre ond. (*Gamal Norsk Homiliebook* 1931 s. 26)
- 3 Hafnaði Holmrýgjum ok Hǫrða meyjum, hverri enni heinversku ok Hǫlga ættar konungr enn kynstóri, es tók konuna dǫnsku. (*Snorri Sturluson Heimskringla I* 1941 s. 119).
- 4 Ogsá Kristusfremstillinger fra samme tid gjenkjennes av et symbolspråk som kombinerer det jordiske og det himmelske. Kristus ble fremstilt som verdensher-sker med krone på hodet. I kombinasjon med juvelbesatte kors utgjorde portrettet av Kristus som hersker et seiersmotiv (*Fuglesang* 1995 s. 9).
- 5 Gull er konungs eign. Ok f/oe/rðu þeir honum af því gull, at þeir trúðu hann konung allra konunga ok dróttinn drótna í öllum stöðum ok yfir öllum lutum ríki hafa. (*Mariu saga* 1871 s. 31–32)
- 6 På et alterteppe fra Høylandet, datert til begynnelsen av 1200-tallet, holder Maria en gren som et septer, og fremstår her som et herskerattributt. På de yngre alter-frontalene fra Årdal III og Odda, begge fra omkring 1340 (Hohler et al. 2004 og Stang 2009), holder Maria også en gren i hånden. I Mariaikonografien kan de livaktige grenene tolkes som symbol for hennes fruktbarhet.
- 7 Miri Rubin (2009 s. 269) har på et generelt europeisk grunnlag vist at Maria ble en passende helgen for læring.
- 8 I forskningsprosjektet *Translation, Transmission, Transformation. Old Norse Romantic Fiction and Vernacular Literacy 1200–1500*, som foregikk på Universitetet i Oslo I årene 2007–2011, ble ridderlitteraturen som omfattet oversettelser fra fransk til norrønt og videre bearbejdelser undersøkt. Tre doktoravhandlingar har lagt vekt på ulike aspekter ved ridderlitteraturen: Eriksen 2010, Kjesrud 2010 og Marti 2010.
- 9 Jfr. utbredelsen av *Mariu saga* på begynnelsen av 1300-tallet, og dessuten fore-komsten av motivet Jomfruens kroning i kalkmalerier og alterfrontaler fra midt-en av 1200-tallet og tidlig 1300-tall.

- 10 Hotið upnumningar móður guðf væitir mykjnn fagnað ænglum á himni ok m/ ao/num á iorðu. En droten lagðe fagnað vera englum á himni yfir æinum manne þæim er fynda iðraf. þa ma fía at likendum hveflu mykil fagnaðr þæim myndi gerafc þa er þengat com drotnung þæirra ok móðer drotenf þæirra. *Gamal Norsk Homiliebok* 1931 s. 134, utgitt av Indrebø, G.
- 11 I apsismosaikken i Santa Maria in Trastevere kommer det eksplisitt til uttrykk at Marias himmelfart virkelig har fått synke inn i kirkens lære. Det ene språkbåndet i mosaikken er et latinsk sitat fra Salomos høysang 8,3: Hans venstre hånd er under mitt hode, og med den høyre favner han meg. Det andre språkbåndet har Marina Warner identifisert at ikke bare likner salme 45, men at det er et direkte sitat for feiringen av Himmelfarten slik den var skrevet på 700-tallets *Liber Pontificalis* attribuert til pave Gregor den store (Warner [1976] 1983 s. 122).
- 12 Se Seip 1942 om Sættargjerdene fra 1277 og avtalene mellom konge og kirke.
- 13 I billedprogrammet på Santa Maria in Trastevere er det jomfruelige et gjennomgående tema. På kirkens fasade er legenden om de 5 kloke og 5 ukloke jomfruer fremstilt (Matteus 25, 1-13). De fem kloke jomfruer, som har sine oljelamper tent, får ta del i det hellige bryllup som skjer inne i kirken og som er avbildet i apsis.
- 14 Det er meg bekjent kun noen få forekomster av motivet mann med drikkebe-ger. To er å finne på bildesteiner – den ene kan identifiseres som en av magiene på den kristne Dynnasteinen på Hadeland, den andre forekommer på en av de gotlandske bildesteinene uten nærmere identifisering. Det er også verdt å ta med Dynnasteinen og motivet som der er gjengitt. Der er nemlig rollene byttet om – Maria blir tilbudt et beger fra en av magiene. Det mytologiske motivet med Maria og de tre vise menn inkluderer overrekkelse av gaver, og da er det interes-sant at man i denne overgangstiden som steinen har blitt til, har valgt å signalisere gaveoverrekkelsen ved hjelp av et drikkehorn. Ved at man har brukt akkurat dette symbolet, alluderer man til kjente symboler fra hedensk tid. Motivets mann med drikkehorn finnes også på bildesteinene fra Alskog og Arde VIII. Her holdes drikkehornet av en mann til hest. Det finnes også på runesteinen fra Ockelbo.
- 15 Det skal også være avbildet en kvinne med drikkehorn på det danske Gallehus-hornet, hornet er datert til ca. 400 e. Kr. (Ellis Davidson 1988 s. 42). Jeg vil ikke inkludere Gallehushornet i den følgende analysen, siden hornet kun er dokumen-tert gjennom tegninger fra 16- og 1700-tallet.
- 16 En annen måte å organisere materialet kunne være å ordne det etter motivkon-teksten: kvinner som opptre alene, sammen med en annen person (som regel en rytter) og kanskje en tredje gruppe for «andre kombinasjoner».
- 17 Nyere undersøkelser har satt spørsmål ved en del av bildesteinenes ikonografi (Oerhl 2012). Disse undersøkelsene er ikke tatt hensyn til her. Jeg har forholdt meg til de eldre opptegningene gjort av Sune Lindquist på 30- og 40-tallet.
- 18 Vi har her definert kvinnegraver gjennom forekomsten av smykkeutstyr som ovalspenner, treflikede, runde og likearmede spenner, minst to tekstilredskap eller åtte perler som indikerer nedleggelsen av et perlesett, eller kombinasjonen av perler og tekstilredskap.

Kulturhistorisk Museum, Oslo: 1) C55000 (Oseberg), 2) K/XXXV (Ka126), 3)

- C21943/ C21960 (Ka203), 4) C27740a (Ka250), 5) C27740b (Ka251) 6) C27997 B (Ka253), 7) C27997 C (Ka254), 8) K/ 1953 grav 1 (Ka265), 9) K/ 1953 grav 2 (Ka267), 10) K/ 1953 grav 3 (Ka268), 11) K/ 1954 grav 8 (Ka283), 12) K/ 1954 grav 9 (Ka284), 13) K/ 1954 grav 10 (Ka285) 14) K/ 1954 grav 11 (Ka286), 15) K/ II (Ka291), 16) K/ IV grav 1 (Ka294) 17) K/IV grav III (Ka296), 18) K/ V grav II (Ka299), 19) K/ VII grav I (Ka303) 20) K/ VII grav II (Ka304), 21) K/VIII grav I (Ka310), 22) C11896-11900, 23) C12437-441, 24) C12455-12461, 25) C14928-14931, 26) C19798-19801, 27) C19853-19857, 28) C22805, 29) C27269, 30) 36429 a-g, 31) 36430 a-q, 32) 36433 a-s, 33) C53314
- Arkeologisk Museum, Stavanger:** 34) S6567/ 6888, 35) S8129, 36) S12295 a-z, 37) S12421.
- Arkeologisk Museum, Bergen:** 38) B1027-1046, 39) B1096-1098, 40) B4511, 41) B5717/ B5766 42) B5764, 43) B5773, 44) B5815, 45) B7114/B7149, 46) B7731, 47) B8962, 48) B9061, 49) B9471, 50) B9501, 51) B11413, 52) B11769, 53) B13258/ B12071, 54) B13895
- Arkeologisk museum/NTNU, Trondheim:** 55) T6574-6582/ 8139-8146/ 8247-8250, 56) T7687-7699, 57) T7713-7724, 58) T8035-8038, 59) T8052-8056, 60) T9260-9279, 61) T9361-9365, 62) T9366-9380, 63) T11912, 64) T13189, 65) T15312, 66) T15332, 67) T16433, 68) T17310, 69) T18198, 70) T21080, 71) T21520, 72) Funn fra Vike Ytre 36/2,6 (Rullestad 2011:7)
- Arkeologisk museum, Tromsø:** 73) Ts4052, 74) Ts5285 a-h, 75) Ts6378, 76) Ts8968, 77) Ts10771, 78) Ts11765 79) Ts12308/ Ts13785.
- 19 Se også funn av «ankerstein» lagt over selve graven i en kvinnegrav i båt fra Spangereid, Vest-Agder, C36429.
- 20 Ka268, C57014/1, Petersen type A, Ka. 284C57029/3, 4 begge Petersens type K, Ka. 285C57030/3 Petersens type H, Ka.296C57041 Petersens type I, Ka. 299 C57044/18 Petersens type A, Ka 303C57048/3 Petersens type G.
- 21 Det gjeld rimet Óleifs : mólum i strofe 1, som krev den eldre forma av namnet Olav med lang Ó- og ikkje den yngre med lang Ó- (Óláfr), som vert den vanlege frå om lag 1100 (Myrvoll 2011 s. 108 f.), og rimet Magnús: fognum i strofe 3, der vokalane a og o rimar saman i eit heilrim (aðalhending); denne typen rim forsvinn heilt rundt år 1200 (Benediktsson 1963).
- 22 «en þat þykki mér undarligt,» segir hon, «er engi er sá konungr, er svá vill eignask Nóreg ok vera einvaldi yfir, sem hefir Gormr konungr at Danmørku eða Eiríkr at Upsölum».
- 23 «hon hefir mint mik þeira hluta,» segir hann, «er mér þykkir nú undarligt, er ek hefi eigi fyrr hugleitt», ok enn mælti hann: «þess strengi ek heit, ok því skýtt ek til guðs, þess er mik skóp ok öllu ræðr, at aldri skal skera hár mitt né kempa, fyrr en ek hefi eignask allan Nóreg með sköttum ok skyldum ok forráði, en deyya at qðrum kosti». Þessi orð þakkaði honum mjök Guthormr hertogi ok lét þat vera konungligt verk at efna orð sín.

- 24 «Haraldr konungr var nú einvaldi orðinn allz Nóregs. Þá mintisk hann þess, er mærin sú in mikilláta hafði mælt til hans; hann sendi þá menn til hennar ok lét hana hafa til sín ok lagði hana hjá sér.»
I grunnteksten stár det at Harald «lagði hana hjá sér.», som betyr 'la henne hos seg', dvs 'lå med henne'. Dette blir i Hkr 1979 oversatt med «giftet seg med henne», som i denne sammenhengen blir upresist. Vi skal merke oss at det ikke stár at de to ble formelt gift.
- 25 Theodoricus monachus' *Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium; Passio et miracula beati Olavi*. Se Kraggerud 2012.)
- 26 «stígr konungr þar ǫðrum fœti, sem var leira nõkkur, en studdist ǫðrum fœti á kné. Þá mælti hann: Féll ek nú, segir konungr. Þá svarar Hrani: Eigi félltu, konungr, nú festir þú fœtr í landi. Konungr hló við ok mælti: Vera má svá, ef guð vill.» (OH kap. 29)
- 27 Se Johnsen 1916.
- 28 Mer om kvinnenens rolle i disse forhandlingene, se Friðriksdóttir, J. K. 2013 s. 90–105.
- 29 «Þér hétuð Óláfi digra dóttur yðvarri, Ingigerði, er hon konungborin i allar álfur, af Upsvia ætt, er tignust er á Norðrlöndum, þviat sú ætt er komin frá goðunum sjálfum; en nú hefir Óláfr konungr fengit Ástriðar, en þó at hon sé konungs barn, þá er ambótt móðir hennar, ok þó vindversk». (OH kap. 94)
- 30 «en bæði þau váru mjök reið um þá ráðagerðir, er verit hafði í Svíþjóð, ok þat er Haraldr hafði henni»
- 31 «tók konungr hana þegar með hinum mestum kærleikum ok setti hana vegsamliga. En Álfhildi varð, sem mǫrgum kann verða, þeim er fá ríkdóminn, at henni aflaðist eigi seinna metnaðrinn.»
- 32 «Hann kvað þá þetta, þá er Ástriðr dróttning ok Álfhildr konungs móðir höfðu skotizt á orðum nõkkurum»:
Ástriði láttu æðri,
Álfhildr! en þik sjálfa,
þér þótt þinn hagr stórum,
þat vildi guð, batni.»
- 33 Hkr 1979: riket.
- 34 Hkr 1979: Trondheimen.
- 35 folk og, utelatt i Hkr 1979.
- 36 Hvernug ætli þér at láta fara um ríki í Þrándheimi?; þér berið konunganǫfn, svá sem fyrr höfðu haft langfedgar yðrir, en þér hafid lítit lið ok land ok eruð margir til skiptis. Vikina austr hafa þeir Tryggvi ok Guðrøðr ok hafa þeir þar nõkkura tiltölu fyrir ættar sakir, en Sigurðr jarl ræðr öllu í Þrændalögum, ok veit ek þat eigi, hver skylda yðr berr til þess, at láta jarl einn ráða ríki svá mikit undan yðr; þykki mér þat undarligt, er þér farið hvert sumar í víking á önnur lönd, en látið jarl innan landz taka af yðr fǫðurleifð yðra. Lítit myndi Haraldr þykkja, er þú ert eptir heitinn, fǫðurfǫður þínum, at setja jarl einn af ríki ok lífi, er hann vann allan Nóreg undir sik ok réð síðan til elli. (Hg kap. 3)
- 37 Svá er mér um gefit, son minn, at ek em þér fegin orðin, ok því fegnust, at þinn þroski mætti mest verða; vil ek til þess engi hlut spara þann er ek á kosti; en hér er lítt til ráðastoða at sjá er ek em, en heldr vilda ek, þótt því væri at skipta, at þú yrðir yfirkonungr í Noregi, þótt þú lifðir eigi lengr í konungdóminum en Óláfr Tryggvason, heldr en hitt, at þú værir eigi meiri konungr en Sigurðr sýr, ok yrðir ellidaudr. (OH 1979 s. 35)
- 38 váru þar drykkjur miklar; var konungr mjök drukkinn; ok um kveldit, er myrkt var, gekk konungr af skipi; en er hann kom á bryggjusporð, þá hljóp maðr at honum ok lagði spjóti í gognum hann; var þat hans bani; sá maðr var þegar drepinn. En um morguninn eptir, er ljóst var, þá var maðr sá kendr, var þat skósveinn Ásu dróttningar. (Yngl kap. 48)
- 39 Hálfðan var vetrgamall, þá er faðir hans fell. Ása, móðir hans, fór þegar með hann vestr á Agðir ok settisk þar þegar til ríkis þess, er átt hafði faðir hennar. (HSv kap. 1)
- 40 *Meykonungar* (Jomfrukonger) møter vi f.eks. i *Gibbons saga*, *Partalópa saga*, *Viktors saga ok Blávuss*. Om «meykonungar», se for eksempel Friðriksdóttir 2013 s. 107–133.
- 42 De viktigste er et diptyk med scener fra Olav den helliges og Jomfru Marias liv og mirakler (det såkalte «Kristian Is reisealter»), et rikt utsmykket skrin og hodet til en abbedstav funnet på Munkholmen i Trondheimsfjorden.
- 43 Den klassiske definisjonen av føydalisme ble gitt av F. L. Ganshof i *Hva er feudalsismen* (Oslo 1969). Senere har det oppstått store diskusjoner om denne definisjonen, der de mest radikale kritikerne mener at hele føydalismen er en konstruksjon fra senere tider (se Reynolds 1996).
- 44 Kåre Lunden kombinerte den marxistisk inspirerte tilgangen med agrarhistoriske metode, og foretok beregninger av hvor stor andel av samfunnsproduksjonen som havnet i overklassens klør. Han tegnet et dystert bilde av et samfunn der overklassen, med kongedømmet på toppen, bedrev en grov, men høyst legitim, utbytting av bondebefolkningen. Kongedømmet var en redistributiv instans som tok fra bøndene for å viderefordre overskuddet innenfor eliten. Dette var langt mer hensiktsmessig enn at eliten skulle konkurrere om overskuddet, slik det hadde vært tilfellet før 1200-tallet, og som borgerkrigene langt på vei handlet om (Lunden 1976).
- 45 Studiet av denne prosessen var tema for prosjektet *Translation, transmission, transformation*, ledet av Karl Gunnar Johansson, og har dertil blitt mye studert av filologer og litteraturvitere, men i langt mindre grad av historikere. Se Hans Jacob Orning, *The Reality of the Fantastic* (under utgivelse på Syddansk Universitetsforlag 2017).
- 46 Et forsøk på å unngå slike dikotomier var Carol Clover (1993), som mente at en enkjønnsmodell var bedre egnet til å forklare ulike kjønnsroller enn en skarp oppdeling i mannlig og kvinnelig. Hennes samfunnsbilde var likevel i store trekk på linje med det Sørensen og Lunden skisserte, der ære og mot var de avgjørende dyder.
- 47 Som et eksempel: I *The New Cambridge Medieval History* er 34 av 35 forfattere menn, og de aller fleste referansene til kvinner dreier seg om religiøst liv.

- 48 Utrecht-psalteret er i dag i samlingen til Utrecht universitet (MS Bibl. Rheno-traiectinae I Nr 32), St Albans-psalteret befinner seg i Hildesheim katedrals Dombibliothek, mens Ludvig den Helliges psalter er i det franske nasjonalbiblioteket (MS Latin 10525).
- 49 «Heures me fault de Nostre Dame, Qui soient de soutil ouvraige, D'or et d'azur, riches et cointes, Bien ordonnées et bien pointes, De fin drap d'or bien couverts, Et quant elles seront ouvertes, Deux fermaulx d'or qui fermeront» (Panofsky 1971 s. 387–388). Forfatterenes oversettelse.
- 50 «Istum librum legauit dominus Hinricus de Itzendorpe miles religiosus in christo virginibus in Buxtehuda sub annis domini millesimo cccclxi^o in vigilia beate marie virginis annunciationis in remedium sue anime.»
- 51 Ettersom Olav Håkonsson døde allerede 1230 kan det synes underlig at hans dødsdag ikke er skrevet ned i kalenderen, all den tid farens død er annotert. Det kan være at hans unge alder spiller inn; at alle de som skulle minnes skulle ha vært regenter.
- 52 «Et clamor meus ad te veniat. Ne abscondas faciem tuam a me in die tribulationis meae, inclina ad me aurem tuam in quacumque die invocavero velociter exaudi me.» Oversettelsen i teksten er fra Bibelen 2000, Salme 102, 1–3. Det er en forskyvning mellom nummereringen i middelalderens salmekorpus og moderne bibler.
- 53 For kronologi, sjå artiklane om verka i *Medieval Scandinavia* (Pulsiano og Wolf 1993) og *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (1981). Dei fleste av desse sogene er ikkje omsette til moderne norsk, og der ikkje anna går fram av teksten, er omsetjingane mine.
- 54 I eit handskrift frå 1690, Stockh. papp. fol. nr. 46: «fra fallinn» (1983 s. 2).
- 55 ok atte hann með sinni æiginni pusu tvau bornn sun ok dottor (...) unni honum yvir alla livande (...) at sia foður sinn ok herra. moðor ok systur (1979 s. 12).
- 56 Sa konungr er þa þjo þar atti eina dottur friða ok kurteisa mey. En ecki atti hann fleira barna. Hann tignaðe hana ok unni yvir alla lifannde. Rikir baðo hennar. ok giarna villdo fa hennar. En faðer hennar villdi engvm kosti gifta hana. Þuiat hann matte alldre af henni sia. þuiat hon var i hia honum bæðe netr ok daga. at hugga hann ok gleðia hann siðan hann hafðe mist drottningar sinnar (1979 s. 160).
- 57 En dróttning vár er hér komin at hugga riddarar vára er sárir eru, ok hefði mik þat lítt angrat er riddarinn mælti, nema hann gerði þat á ofan mér til svívirðingar, at han tók brott borðker mitt ok sló víninu öllu í fang dróttningunni ok gekk hún til hvílu sinnar ok vænti ek at eigi finna ek hana heila
- 58 (...) í einum línkýrtli fornum ok slit<n>um, en þó eigi at síðr var allr hennar likami svá fríðr, at Erex þóttiz enga slíka sét hafa. Þar fylgðu allir líkamans burðir ok kurteisi, svá at sjálf náttúran undradiz at hún var svá fríð sköpuð. Ok þegar feldi hann allan sinn elskuhug til hennar En er hún sá Erex, þá feldi hún allan sinn elskuhuga til hans, ok þótti þó undarligt, er hún skyldi kunna at elska ókunnan mann.
- 59 Hinnar bæztu ættar mildd ok kurtæis hyggin ok hæværsk ok hinn mætasta i allom kurtæusra kuenna kuenskum hin fríðasta ok fægrra (1979 s. 18).
- 60 Ok gekk hún þegar með brugðnu sverði þangat, sem hann sat í lauginni, ok reiddi þegar sverðit yfir höfuð sér ok mælti til hans: «Þú hinn vándi gaurr,» kvað hún, «þú skalt deyja sakur móðurbróður míns, er þú þorðir drepa. Eigi skal þér trúa, þó at þú hafir lengi leynz. Nú beint í stað skaltu deyja, ok með sverði þessu skal ek drepa þik. Ekki neitt má þér nú hjálpa.» Ok reiddi hún þá enn sverðit (Kalinke 1999 s. 114).
- 61 Sitata er frá kapittel 37 i *Tristrams saga ok Ísöndar* (Kalinke 1999 s. 98–100). Rádmannin er (...) «hinn mesti metnaðarmaðr, írskr at ætt, inngjarn ok, underhyggjusamr, prettvíss ok lygimaðr ok falsari». Reaksjónin til Isond er skildra slik; þá hraðiz hún ok hryggiz, því hún hatar engan helvítis fjánda meir en þenna ræðismann, er léz unna henni. Ho mislíker denne mannen sá mykje at: «Fyr skal ek með knífi mér fyrirfara en ek koma í vald þess svikarar ok dáðlausa manns».
- 62 En þó vilda ek at dróttningin kæmi ok meyjar hennar at heyra þessi tíðindi.
- 63 Ok tekr dróttning við hennar geymslu ok sér at hennar klæðnaðr hefir beðit hennar örlætis; ok þat bráz eigi, þvíat dróttning klæðir þegar meyjuna guðvefjar skikkju, föðraða hvítum skinnnum en reflaða svörtum safala ok gullhlöðum.
- 64 En at kveldi leiðir dróttning jungfrúna til sængr, en Erex leiddu kóngar ok jarlar ok biskupar ok aðrir dýrir höfðingjar.
- 65 «Góðir drengir,» segir hann, «hvar er dróttningin? Þvíat ek á við hana skyld erendi ok henni munu góð þykkja; em ek skyldugr á trú mína henni fyrstr ný tíðendi at segja. (...) Kveðr hann kónginn kurteisliga; gengr síðan fyrir dróttningu ok fellr allt til jarðar fyrir henni, heilsandi á hana kurteisliga ok vegliga.
- 66 «(...) þá stattu upp, riddari, með þinni fylgð, ok skaltu vera hér velkominn.» Hann þakkar nú dróttningu sitt líf ok þetta frelsi. Síðan fer dróttning menn til at taka við hestum þeira ok klæðum ok geymdu. Hún fekk ok lækna til at græða hans sár, ok var þetta gert allt með lítillæti ok auðmjúkri þjónustu
- 67 <E>rex biðr kóng ok dróttning gefa sér gott orlof heim til síns föður, þvíat hann hafði langan tíma í burt verit. Kóngur ok dróttning veita honum þetta ok fá honum sámligt föruneysi, ok skiljaz með mikilli virðingu ok vináttu.
- 68 Erex kóngur ok Evida dróttning skilja við Artús kóng ok hans dróttning með miklum vinskapi
- 69 En svá bar til, at sín eik eða lundr óx upp af hvárs þeira leiði, svá hátt, at limit kvíslaðiz saman fyrir ofan kirkjubustina. Ok má því sjá, hversu mikil ást þeira á milli verit hefir (Kalinke 1999 s. 222).
- 70 Ok hún hefir saman látit kalla allt sitt fólk ok vill at allir þjóni yðr ok yðr fyrir eiginn herra hafa.
- 71 (...) en allt fólk er í var staðnum var honum til þjónustu ok kölluðu hann herra sinn ok lávarð.
- 72 j lazan klæða sinna. ok hofuð fallda. ok sva einkennilego drambe er hon bar a ser (1979 s. 248).
- 73 «Mioc hrygir mik, er þv hefir fengit sár ok skaða mikin, ok all dri ma ec gloð vera fyri en þv hefir hefnt þeirrar sneypv.»
- 74 «þv melir vndarliga ok af litlv viti, er þv villt elska þann mann, er þv erttir at bana».

- 75 « hann skal enga kono ęiga nema mic; ok mantv þa heill heđan komaz. Se nv minn friþleik! Margir konvngar erv međ feđr minvm, ok keppaz allir vm mik; en ek vil ongan þeirra. En ef Flovent geriz minn vnnasti, þa man ec gefa honvm gvll ok silfr, borgir ok kastala ok mikit riki.»
- 76 «(...) *best ok vapn, ef þv getr mer ast Floventz. frenda þins.*»
- 77 «Ho, ho! nv ma ek veşol ok arm kallaz, er ec se þ .ii. menn beriaz, er ek an mest a iard riki; þvi at hvarn sem ek tyni, ma eka(l)drigi bot biđa.» (...) «Dro(t)ni(n)g! nv er sa dagr komin, (...) Man nv þat sannaz, sem mælt er, at 'sviđa sætar astir'.»
- 78 Mi omsetjing.
- 79 Jeg vil takke Erik Opsahl og Magne Njåstad ved NTNU for mange gode råd og gjennomlesning av denne artikkelen.

Bildekreditteringer

Dronningens historie

- Figur 1: Wikimedia Commons
 Figur 2: *Árni Magnússon-instituttet for islandske studier*, Jóhanna Ólafsdóttir
 Figur 3: Kulturmuseet, Spinderihallerne
 Figur 4: Lennart Karlsson, Statens historiska museum
 Figur 5: Jonas Lindberg
 Figur 6: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo
 Figur 7: Riksarkivet Sverige

Himmeldronningen

- Figur 1: Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo
 Figur 2: Karoline Kjesrud, med takk til Owslo
 Figur 3: Nina Aldin Thune
 Figur 4: Wikimedia Commons
 Figur 5: Anne R.T. Winterthun, Riksantikvaren
 Figur 6: *Árni Magnússon-instituttet for islandske studier*, Jóhanna Ólafsdóttir

Dronningforbildet fra Romerriket

- Figur 1: Roma, Sovrintendenza Capitolina ai Beni Culturali - Musei Capitolini
 Figur 2a og b: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, med spesiell takk til Håkon Roland
 Figur 3: Su concessione del Ministero dei Beni e delle Attività Culturali e del Turismo – Soprintendenza Archeologia Belle Arti e Paesaggio per le province di Siena Grosseto e Arezzo. Fotograf Alessandro Benci
 Figur 4: Wikimedia Commons, Petar Milošević
 Figur 5: Biblioteca Capitolare di Vercelli (Italy), fotograf Davide Casazza

Vikingtidskvinner i maktens innerste sirkel

- Figur 1: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, fotograf Eirik Irgens Johnsen
 Figur 2: Wikimedia Commons
 Figur 3: Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger, fotograf Terje Tveit
 Figur 4: Roberto Fortuna, Nationalmuseet Danmark
 Figur 5: Wikimedia Commons, Holger Weinandt
 Figur 6: Ole Malling, Museumskoncernen ROMU

Kvinner med drikkebeger

- Figur 1: Historiska museet, Stockholm
 Figur 2: Illustrasjon av Jenny Nyström, 1893
 Figur 3: Wikimedia Commons, Berig
 Figur 4: Tegning av W.G. Collinwood, 1927
 Figur 5: Kjell Ove Storvik, Lofotr Vikingmuseum

Kvinner og båtbegravelser i vikingtiden

Figur 1: Bergen Museum, fotograf Svein Skare

Figur 2: Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo, fotograf Olaf Væring

Figur 3: Lars Forseth, Nord-Trøndelag fylkeskommune

Figur 4: Tegning av Þorhallur Þráinsson, illustrasjon fra *Stylegar i Skre* (red.) 2007, fig. 5.21

Figur 5: Bergen Museum, fotograf Svein Skare

Figur 6: Arnold Mikkelsen/Nationalmuseet

Dronninga i skaldekveda

Figur 1: Suzanne Reitz, Den Arnamagnæanske Samling, København

Figur 2: Illustrasjon til *Snorres kongesagaer* av Christian Krohg

Figur 3: Wikimedia Commons

Figur 4: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Dronninger i kongesagaene

Figur 1: Bergen Museum, fotograf Svein Skare

Figur 2: Landsbókasafn Íslands

Figur 3: Illustrasjon til *Snorres kongesagaer* av Erik WerenskioldFigur 4: Illustrasjon til *Snorres kongesagaer* av Christian KrohgFigur 5: Illustrasjon til *Snorres kongesagaer* av Christian Krohg*Små, sure damer: Sjakkbrikkene fra Lewis*

Figur 1: National Museums Scotland

Figur 2: Det kongelige bibliotek, København

Figur 3: National Museums Scotland

Figur 4: National Museums Scotland

Figur 5: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, fotograf Kirsten Helgeland

Høymiddelalderens konger og dronninger

Figur 1: Bymuseet i Bergen, GSFoto

Figur 2: Jørn Adde, Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider

Figur 3: Bymuseet i Bergen, GSFoto

Figur 4: Wikimedia Commons

Figur 5: Wikimedia Commons

Margrete Skuledatters og Kristina Håkonsdatters psaltere

Figur 1: Andreas Heese, Kupferstichkabinett, SMB-SPK

Figur 2: Andreas Heese, Kupferstichkabinett, SMB-SPK

Figur 3: Fotografisk atelier, Kungliga Bibliotek

Figur 4: Fotografisk atelier, Kungliga Bibliotek

Figur 5: Fotografisk atelier, Kungliga Bibliotek

Figur 6: Fotografisk atelier, Kungliga Bibliotek

Dronninger som strateger og kulturbærere i middelalderen

Figur 1: Henning Grøtt, Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider

Figur 2: The British Library Board

Figur 3: KU Leuven, Maurits Sabbe Library

Figur 4: Wikimedia Commons

Figur 5: Lennart Karlsson, Statens historiska museum

Dronning- og hertuginnesegl

Figur 1: Siegfried Heim, Svenske Riksarkivet

Figur 2: Svenske Riksarkivet

Figur 3: Svenske Riksarkivet

Figur 4: Tegning fra *Norske Sigiller fra Middelalderen* (NSM), utg. av H.J. Huitfeldt-Kaas 1924Figur 5: Tegning fra *Norske Sigiller fra Middelalderen* (NSM), utg. av H.J. Huitfeldt-Kaas 1924

Figur 6: Suzanne Reitz, Den Arnamagnæanske Samling, København

Figur 7: Siegfried Heim, Svenske Riksarkivet

Figur 8: Tegning fra *Norske Sigiller fra Middelalderen* (NSM), utg. av H.J. Huitfeldt-Kaas 1924Figur 9: Tegning fra *Norske Sigiller fra Middelalderen* (NSM), utg. av H.J. Huitfeldt-Kaas 1924Figur 10: Tegning fra *Norske Sigiller fra Middelalderen* (NSM), utg. av H.J. Huitfeldt-Kaas 1924

Figur 11: Svenske Riksarkivet

Figur 12: Svenske Riksarkivet

Figur 13: Tegning fra *Norske Sigiller fra Middelalderen* (NSM), utg. av H.J. Huitfeldt-Kaas 1924

Figur 14: Suzanne Reitz, Den Arnamagnæanske Samling, København

Dronningar blant riddarar

Figur 1: Bymuseet i Bergen, GSFoto

Figur 2: Holger Uwe Schmitt

Figur 3: The British Library Board

Figur 4: The British Library Board

Figur 5: Árni Magnússon-instituttet for islandske studier, Jóhanna Ólafsdóttir

Dronning Margrethes instruks

Figur 1: Wikimedia Commons

Figur 2: Wikimedia Commons

Figur 3: Rigsarkivet Danmark

Figur 4: Wikimedia Commons